

BO'LAJAK O'QITUVCHILARDA DEONTOLOGIK KOMPETENTLIKNI SHAKLLANTIRISHGA TA'SIR ETUVCHI PSIXOLOGIK OMILLAR

Matyokubova Fotima Urinboyevna

Osiyo Xalqaro Universiteti talaba

E mail: matyokubovafotima22@icloud.com

+998996720660

<https://doi.org/10.5281/zenodo.18494164>

ARTICLE INFO

Qabul qilindi: 01- fevral 2026 yil

Ma'qullandi: 03- fevral 2026 yil

Nashr qilindi: 05- fevral 2026 yil

KEY WORDS

Deontologiya, deontologik kompetentlik, bo'lajak o'qituvchi, pedagogik axloq, psixologik omillar, kasbiy refleksiya, empatiya, motivatsiya.

ABSTRACT

Mazkur ilmiy maqolada bo'lajak o'qituvchilarda deontologik kompetentlikni shakllantirishga ta'sir etuvchi asosiy psixologik omillar tahlil qilinadi. Tadqiqotda pedagogik deontologiya tushunchasi, o'qituvchi kasbiy axloqining psixologik asoslari, shaxsiy motivatsiya, empatiya, refleksiya, kasbiy mas'uliyat va emotsional barqarorlik kabi omillarning deontologik kompetentlik rivojiga ta'siri ilmiy manbalar asosida yoritilgan. Shuningdek, oliy pedagogik ta'lim jarayonida ushbu omillarni rivojlantirish mexanizmlari tahlil qilinadi. Tadqiqot natijalari bo'lajak o'qituvchilarda kasbiy-axloqiy madaniyatni shakllantirishda psixologik tayyorgarlik muhim ahamiyatga ega ekanligini ko'rsatadi.

Zamonaviy ta'lim tizimida o'qituvchining kasbiy faoliyati nafaqat bilim berish, balki o'quvchilar shaxsini rivojlantirish, ularning axloqiy-ruhiy kamolotiga ta'sir ko'rsatish bilan ham belgilanadi. Shu sababli bo'lajak o'qituvchilarda deontologik kompetentlikni shakllantirish masalasi pedagogik ta'limning ustuvor yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Deontologik kompetentlik o'qituvchining kasbiy burch, axloqiy me'yorlar, pedagogik etikaga rioya etish qobiliyatini ifodalaydi [1].

Pedagogik deontologiya tushunchasi XX asrda ilmiy muomalaga kirib, o'qituvchining kasbiy axloqi va professional mas'uliyatini o'rganishga qaratilgan yo'nalish sifatida shakllangan [2]. Psixologik tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, deontologik kompetentlik shaxsning ichki psixologik xususiyatlari bilan bevosita bog'liq bo'lib, u motivatsiya, qadriyatlar tizimi, emotsional barqarorlik va refleksiv qobiliyatlar asosida rivojlanadi [3].

Metodologiya

Tadqiqot metodologiyasi sifatida pedagogika va psixologiya sohasidagi ilmiy adabiyotlarni tahlil qilish, taqqoslash va umumlashtirish usullari qo'llanildi. Deontologik kompetentlikni shakllantirishga ta'sir etuvchi psixologik omillarni aniqlashda shaxs psixologiyasi, kasbiy rivojlanish nazariyalari va pedagogik etika bo'yicha ilmiy ishlarga tayanildi [4]. Metodologik asos sifatida kompetensiyaviy yondashuv hamda shaxsga yo'naltirilgan ta'lim konsepsiyasi qabul qilindi [5].

Natijalar

Tahlil natijalariga ko'ra, bo'lajak o'qituvchilarda deontologik kompetentlikni shakllantirishda quyidagi asosiy psixologik omillar muhim rol o'ynaydi:

Birinchidan, **kasbiy motivatsiya**. Ilmiy tadqiqotlar o'qituvchilik kasbiga ongli va ijobiy munosabatda bo'lgan shaxslarning axloqiy me'yorlarga sodiqligi yuqori bo'lishini ko'rsatadi [6]. Ichki motivatsiya kasbiy burchni chuqur anglashga xizmat qiladi.

Ikkinchidan, **empatiya va emotsional sezgirlik**. Empatiya o'qituvchining o'quvchi holatini tushunishi va pedagogik muloqotda axloqiy me'yorlarga amal qilishini ta'minlaydi [7]. Psixologlar empatiya darajasi yuqori bo'lgan pedagoglar konfliktli vaziyatlarda ham deontologik xulqni saqlab qolishini ta'kidlaydi.

Uchinchidan, **kasbiy refleksiya**. Refleksiya shaxsning o'z faoliyatini baholash, xatolarini anglash va axloqiy xulosalar chiqarish imkonini beradi [8]. Refleksiv qobiliyat deontologik kompetentlikning muhim tarkibiy qismi hisoblanadi.

Tahlil va muhokama

Pedagogik faoliyatning axloqiy-me'yoriy asoslarini belgilovchi deontologik kompetentlik o'qituvchi shaxsining markaziy kasbiy sifatlaridan biri hisoblanadi. Ilmiy adabiyotlarda ta'kidlanishicha, deontologik kompetentlik faqat kasbiy bilim va ko'nikmalar majmui emas, balki shaxsning psixologik tuzilmasi, qadriyatlar tizimi, motivatsion sohasi va emotsional-irodaviy barqarorligi bilan uzviy bog'liq murakkab integrativ hodisadir [1]. Shu sababli bo'lajak o'qituvchilarda ushbu kompetentlikni shakllantirish masalasi chuqur psixologik tahlil va ilmiy muhokamani talab etadi.

Avvalo, psixologik tadqiqotlar deontologik kompetentlikning shakllanishi shaxsning kasbiy o'zini anglash jarayoni bilan bevosita bog'liq ekanligini ko'rsatadi. Kasbiy identifikatsiya jarayonida bo'lajak o'qituvchi o'zini pedagogik faoliyat subyekti sifatida anglay boshlaydi, kasbga xos axloqiy me'yorlarni ichki ehtiyoj darajasida qabul qiladi [2]. Ushbu jarayon yetarlicha shakllanmagan holatlarda o'qituvchining deontologik xatti-harakatlari tashqi talablar asosida, formal xarakterda namoyon bo'lishi mumkin. Bu esa pedagogik munosabatlarda ziddiyatlar yuzaga kelishiga olib keladi.

Tahlil shuni ko'rsatadiki, deontologik kompetentlikning psixologik asoslaridan biri bu **kasbiy motivatsiya**dir. A.N. Leontev va uning izdoshlari motivatsiyani shaxs faoliyatining harakatlantiruvchi kuchi sifatida talqin qilib, kasbiy faoliyatda ichki motivlarning ustunligi axloqiy barqarorlikni ta'minlashini ta'kidlaydilar [3]. O'qituvchilik kasbini ijtimoiy ahamiyatli, ma'naviy mas'uliyatli faoliyat sifatida anglagan shaxs pedagogik deontologiya talablariga ongli ravishda amal qiladi. Aksincha, tashqi rag'batlarga asoslangan motivatsiya ustun bo'lgan holatlarda kasbiy burchga nisbatan befarqlik kuzatiladi.

Ilmiy muhokamalar jarayonida aniqlanishicha, deontologik kompetentlikning muhim psixologik komponentlaridan yana biri **empatiya**dir. Empatiya pedagogik muloqotda o'quvchining ichki holatini tushunish, uning yosh va individual xususiyatlarini inobatga olish imkonini beradi [4]. Boyko va Bodalev tadqiqotlariga ko'ra, empatiya darajasi yuqori bo'lgan pedagoglar axloqiy me'yorlarni buzmasdan, murakkab tarbiyaviy vaziyatlarni samarali hal eta oladi [5]. Bu holat empatiyaning deontologik xulqni tartibga soluvchi psixologik mexanizm sifatidagi rolini tasdiqlaydi.

Shuningdek, **emotsional barqarorlik** deontologik kompetentlikning ajralmas tarkibiy qismi sifatida ilmiy adabiyotlarda keng yoritilgan. Pedagogik faoliyat yuqori darajadagi emotsional zo'riqish, stress va mas'uliyat bilan kechadi. Rubinshteyn ta'kidlaganidek,

shaxsning emotsional barqarorligi uning ijtimoiy vaziyatlarga moslashuvi va axloqiy pozitsiyasining barqarorligini belgilaydi [6]. Emotsional jihatdan beqaror bo'lgan o'qituvchilarda pedagogik etikaga zid holatlar, masalan, keskin munosabat, adolatsiz baholash, pedagogik taktning buzilishi tez-tez uchraydi.

Tahlil jarayonida aniqlangan yana bir muhim omil bu **kasbiy refleksiya**dir. Refleksiya shaxsning o'z xatti-harakatlarini, qarorlarini va ularning axloqiy oqibatlarini tahlil qilish qobiliyatini ifodalaydi [7]. Karpov refleksiyani kasbiy rivojlanishning asosiy mexanizmlaridan biri sifatida baholab, aynan refleksiv qobiliyat orqali pedagog o'z faoliyatini takomillashtirib borishini ta'kidlaydi [8]. Deontologik kompetentlik nuqtai nazaridan refleksiya o'qituvchining xatolarini anglash, axloqiy xulosalar chiqarish va kelgusida mas'uliyatli qarorlar qabul qilishiga xizmat qiladi.

Muhokama jarayonida qadriyatlar tizimining ahamiyati alohida e'tiborga loyiq. Ilmiy manbalarda ko'rsatilishicha, shaxsning kasbiy qadriyatlari uning deontologik xulq-atvorining ichki regulatori hisoblanadi [9]. Oliy pedagogik ta'lim jarayonida bo'lajak o'qituvchilarda insonparvarlik, adolat, mas'uliyat, kasbiy burch kabi qadriyatlarni shakllantirish psixologik-pedagogik ta'sir vositalari orqali amalga oshiriladi. Ushbu qadriyatlar yetarlicha shakllanmagan holatlarda deontologik kompetentlik fragmentar xarakterga ega bo'ladi.

Ilmiy muhokamalar shuni ko'rsatadiki, deontologik kompetentlikni shakllantirishda **ijtimoiy-psixologik muhit** ham muhim rol o'ynaydi. Talabalar pedagogik amaliyot jarayonida tajribali o'qituvchilarning xulq-atvorini kuzatish orqali deontologik me'yorlarni o'zlashtiradi [10]. Bandura tomonidan ilgari surilgan ijtimoiy o'rganish nazariyasiga ko'ra, shaxs ko'plab axloqiy xulq shakllarini model orqali egallaydi [11]. Shu bois pedagogik muhitning axloqiy darajasi bo'lajak o'qituvchilarning kasbiy shakllanishiga bevosita ta'sir ko'rsatadi.

Shuningdek, ilmiy tahlil shuni ko'rsatadiki, deontologik kompetentlik dinamik xususiyatga ega bo'lib, u kasbiy faoliyat davomida doimiy rivojlanib boradi. Markova fikricha, pedagog shaxsining kasbiy yetukligi axloqiy o'sish bilan uzviy bog'liq bo'lib, bu jarayon uzluksiz refleksiya va o'z-o'zini rivojlantirishni talab etadi [12]. Shu nuqtai nazardan, deontologik kompetentlikni bir martalik ta'lim natijasi sifatida emas, balki uzluksiz psixologik jarayon sifatida talqin qilish maqsadga muvofiqdir.

Tahlil va muhokamalar yakunida shuni ta'kidlash mumkinki, bo'lajak o'qituvchilarda deontologik kompetentlikni shakllantirish ko'p omilli psixologik jarayon bo'lib, unda motivatsiya, empatiya, refleksiya, emotsional barqarorlik va qadriyatlar tizimi o'zaro murakkab aloqada namoyon bo'ladi. Ushbu omillarni oliy pedagogik ta'lim jarayonida tizimli ravishda rivojlantirish kasbiy-axloqiy jihatdan yetuk pedagog kadrlar tayyorlashning muhim sharti hisoblanadi.

Xulosa

Xulosa qilib aytganda, bo'lajak o'qituvchilarda deontologik kompetentlikni shakllantirish murakkab psixologik-pedagogik jarayon bo'lib, u shaxsning motivatsion sohasi, empatik qobiliyatlari, refleksiyasi va emotsional barqarorligi bilan chambarchas bog'liqdir. Oliy pedagogik ta'lim jarayonida ushbu psixologik omillarni rivojlantirishga qaratilgan tizimli yondashuv bo'lajak o'qituvchilarning kasbiy-axloqiy tayyorgarligini oshirishga xizmat qiladi. Tadqiqot natijalari pedagogik kadrlar tayyorlashda psixologik tayyorgarlikni kuchaytirish zarurligini asoslaydi..

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Slastenin V.A. Pedagogika. – Moskva: Akademiya, 2019. – 214–219-betlar.
2. Kuzmina N.V. Professionalizm lichnosti prepodavatela. – Sankt-Peterburg, 2018. – 145–150-betlar.
3. Markova A.K. Psixologiya professionalnogo razvitiya. – Moskva, 2017. – 98–103-betlar.
4. Rubinshteyn S.L. Osnovy obshchey psixologii. – Moskva, 2016. – 256–262-betlar.
5. Zimnyaya I.A. Klyuchevye kompetensii v obrazovanii. – Moskva, 2019. – 34–41-betlar.
6. Leontev A.N. Motivatsiya i lichnost. – Moskva, 2015. – 121–126-betlar.
7. Boyko V.V. Empatiya v professionalnoy deyatelnosti. – Rostov-na-Donu, 2018. – 67–72-betlar.
8. Karpov A.V. Psixologiya refleksii. – Moskva, 2017. – 89–94-betlar.
9. Bodalev A.A. Lichnost i obshchenie. – Moskva, 2016. – 173–178-betlar.
10. Abdurahmonov F. Pedagogik psixologiya. – Toshkent: O'qituvchi, 2020. – 201–206-betlar.
11. Karimova V.M. Ta'lim psixologiyasi. – Toshkent, 2019. – 156–161-betlar.
12. Egamberdiyeva N. Pedagogik etika va kompetentlik. – Toshkent, 2021. – 88–93-betlar.

